

หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน

นาฏศิลป์ ม.๕

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕

กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ

ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑

ผู้เรียบเรียง : ดร.ไกรลาส จิตรกุล

ผู้ตรวจ : กรกมล ชิมายะ
เรืออากาศเอก ชันวาท พุ่งทอง
ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุรพงษ์ บ้านไกรทอง

บรรณาธิการ : ฤทธิชัย เตือนภัย

ผลิตและจัดจำหน่าย

บริษัท ศูนย์หนังสือ เมืองไทย จำกัด

นางสาวปัญญณี วิทย์สัมพันธ์

๑๐๑/๑๔ หมู่บ้านมณีนิยา ๓ ซอย ๑๐

ถนนรัตนดิษฐ์ ตำบลไทรมา อำเภอมะนัง

จังหวัดน่าน ๕๕๐๐๐

โทร. ๐-๒๕๒๔-๖๓๑๖

๐๘-๑๔๔๕-๙๙๖๘

๐๘-๖๓๐๐-๔๑๑๓

โทรสาร ๐-๒๕๒๔-๓๙๒๓

E-mail : editor@muangthaibook.com

Website : www.muangthaibook.com

หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน

นาฏศิลป์ ม.๕

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕

กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ

ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑

ผู้เรียบเรียง : ดร.ไกรลาส จิตรกุล

ผู้ตรวจ : กรกมล ชิมายะ
เรืออากาศเอก ชันวาท พุ่งทอง
ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุรพงษ์ บ้านไกรทอง

บรรณาธิการ : ฤทธิชัย เตือนภัย

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : มกราคม ๒๕๖๘

จำนวน : ๓,๐๐๐ เล่ม

จัดทำโดย : บริษัท ศูนย์หนังสือ เมืองไทย จำกัด
นางสาวปัญญณี วิทย์สัมพันธ์
๑๐๑/๑๔ หมู่บ้านมณีนิยา ๓ ซอย ๑๐ ถนนรัตนดิษฐ์
ตำบลไทรมา อำเภอมะนัง จังหวัดน่าน ๕๕๐๐๐
โทร. ๐-๒๕๒๔-๖๓๑๖, ๐๘-๑๔๔๕-๙๙๖๘, ๐๘-๖๓๐๐-๔๑๑๓
โทรสาร ๐-๒๕๒๔-๓๙๒๓
E-mail : editor@muangthaibook.com
Website : www.muangthaibook.com

ISBN : 978-616-281-958-2

ราคา : ๗๕ บาท

“หนังสือเล่มนี้เป็นลิขสิทธิ์ของ บริษัท ศูนย์หนังสือ เมืองไทย จำกัด ห้ามทำซ้ำ คัดลอก เลียนแบบ
ทำสำเนาตัดแปลง หรือวิธีการอื่นใดไปเผยแพร่ ไม่ว่าจะเป็นส่วนหนึ่งส่วนใดของหนังสือเล่มนี้
นอกจากจะได้รับขออนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรจาก บริษัท ศูนย์หนังสือ เมืองไทย จำกัด”

คำนำ

หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน นาฏศิลป์ ม.๕ เล่มนี้เรียบเรียงขึ้นตรงตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑ สำหรับนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕ เพื่อให้นักเรียนและครูใช้เป็นสื่อการเรียนรู้เน้นการพัฒนาและส่งเสริมให้นักเรียนได้บรรลุคุณภาพตามมาตรฐานการเรียนรู้และตัวชี้วัด รวมทั้งสามารถนำพานักเรียนให้เกิดสมรรถนะสำคัญและคุณลักษณะอันพึงประสงค์ตามที่หลักสูตรกำหนด

หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน นาฏศิลป์ ม.๕ เล่มนี้เรียบเรียงขึ้นโดยคำนึงถึงหลักการ แนวคิดและเน้นการจัดการเรียนรู้ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑ ทั้งในเรื่องของจุดหมายของหลักสูตร มาตรฐานการเรียนรู้และตัวชี้วัดสมรรถนะสำคัญของผู้เรียน คุณลักษณะอันพึงประสงค์ การจัดการเรียนรู้การใช้สื่อการเรียนรู้และการวัดและประเมินผลการเรียนรู้ในการออกแบบหน่วยการเรียนรู้ ใช้มาตรฐานการเรียนรู้และตัวชี้วัดที่ประกอบไปด้วยตัวชี้วัดระหว่างทางและตัวชี้วัดปลายทางเป็นเป้าหมายในการจัดการเรียนรู้โดยเนื้อหาสาระในแต่ละหน่วยการเรียนรู้ตรงตามสาระการเรียนรู้แกนกลาง มาตรฐานการเรียนรู้และตัวชี้วัด ที่แบ่งเป็นตัวชี้วัดระหว่างทางและตัวชี้วัดปลายทาง ท้ายหน่วยการเรียนรู้มีกิจกรรมหน่วยการเรียนรู้ตามแนวทางการจัดการเรียนรู้เชิงรุก (Active Learning) เพื่อกระตุ้นการเรียนรู้และกระบวนการจัดการของผู้เรียน รวมทั้งมีคำถามประจำหน่วยการเรียนรู้เพื่อให้นักเรียนได้ฝึกทักษะการคิด วิเคราะห์และช่วยทบทวนเนื้อหาในหน่วยการเรียนรู้

องค์ประกอบต่าง ๆ ที่นำเสนอในหนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน นาฏศิลป์ ม.๕ เล่มนี้มุ่งเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ เนื้อหาและกิจกรรมที่นำเสนอมีความหลากหลาย ทันสมัยเหมาะสมกับวัยของผู้เรียน มุ่งให้ผู้เรียนเป็นคนดี มีปัญญา และมีความสุข

หวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน นาฏศิลป์ ม.๕ เล่มนี้จะสามารถให้ความรู้และก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้เรียน ผู้สอน ตลอดจนผู้สนใจศึกษาทั่วไปเป็นอย่างดี สามารถช่วยพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้เกิดสมรรถนะ มีคุณธรรม จริยธรรม และคุณลักษณะอันพึงประสงค์ตามที่กำหนดไว้ในหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑

ดร.ไกรลาส จิตรกุล

และ

ฝ่ายวิชาการ ศูนย์หนังสือ เมืองไทย

สารบัญ

หน้า

หน่วยการเรียนรู้ที่ ๑ สุนทรียภาพของนาฏศิลป์และการละครไทย ๑

๑.๑ วิวัฒนาการของนาฏศิลป์และการละครไทย	๒
๑.๒ ความงามของนาฏศิลป์และการละครไทย	๒๓
๑.๓ คุณค่าของนาฏศิลป์และการละครไทย	๒๔
กิจกรรมประจำหน่วยการเรียนรู้	๓๓
การประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน	๓๓
คำถามประจำหน่วยการเรียนรู้	๓๔

หน่วยการเรียนรู้ที่ ๒ วิเคราะห์ วิวิจารณ์ และประเมินการแสดง ๓๕

๒.๑ หลักการชมการแสดงนาฏศิลป์และการละคร	๓๖
๒.๒ หลักการวิจารณ์การแสดงนาฏศิลป์และการละคร	๓๘
๒.๓ หลักการวิเคราะห์เทคนิคการจัดการแสดง	๓๙
๒.๔ การประเมินคุณภาพของการแสดง	๔๑
กิจกรรมประจำหน่วยการเรียนรู้	๔๘
การประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน	๔๘
คำถามประจำหน่วยการเรียนรู้	๔๙

หน้า

หน่วยการเรียนรู้ที่ ๓ การสร้างสรรค์ผลงานการแสดง.....๖๐

- ๓.๑ หลักการสร้างสรรค์การแสดงเบื้องต้น๖๑
- ๓.๒ การสร้างสรรค์การแสดงจากท่าทางในชีวิตประจำวัน.....๗๐
- ๓.๓ การออกแบบการแสดงในโอกาสต่าง ๆ๗๙
- กิจกรรมประจำหน่วยการเรียนรู้.....๙๒
- การประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน.....๙๓
- คำถามประจำหน่วยการเรียนรู้.....๙๓

หน้า

หน่วยการเรียนรู้ที่ ๔ ทักษะการจัดและวิจารณ์การแสดง.....๙๔

- ๔.๑ การจัดกิจกรรมการแสดงวิพิธทัศนา๙๕
- ๔.๒ การปฏิบัติวิจารณ์การแสดง ๑๐๐
- กิจกรรมประจำหน่วยการเรียนรู้..... ๑๐๘
- การประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน..... ๑๐๘
- คำถามประจำหน่วยการเรียนรู้..... ๑๐๘

บรรณานุกรม..... ๑๐๙

อภิธานศัพท์..... ๑๒๑

หน่วยการเรียนรู้ที่ ๑

สุนทรียภาพของนาฏศิลป์และการละครไทย

ตัวชี้วัด

ศ ๓.๑ ม.๔-๖/๕ วิเคราะห์แก่นของการแสดงนาฏศิลป์และการละครที่ต้องการสื่อความหมายในการแสดง (ตัวชี้วัดปลายทาง)

สาระการเรียนรู้

- ๑.๑ วัฒนธรรมของนาฏศิลป์และการละครไทย
- ๑.๒ ความงามของนาฏศิลป์และการละครไทย
- ๑.๓ คุณค่าของนาฏศิลป์และการละครไทย

แนวคิดสำคัญ

นาฏศิลป์และการละครไทยเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่มีความงาม และคุณค่าอันแสดงถึงอัตลักษณ์ของรากเหง้าที่บรรพชนสร้างสรรค์มาตั้งแต่ก่อน การสถาปนาอาณาจักรสุโขทัย การศึกษาวัฒนธรรม ความงาม และคุณค่า ของนาฏศิลป์และการละครไทย จะทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจถึงแก่น ของการแสดงนาฏศิลป์และการละครไทยรวมทั้งตระหนักถึงคุณค่า และความสำคัญของมรดกทางภูมิปัญญาที่ได้รับการสืบทอดมา อย่างยาวนาน

๑.๑ วัฒนธรรมของนาฏศิลป์และการละครไทย

การแสดงนาฏศิลป์และการละครไทยเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีประวัติศาสตร์ยาวนาน ดังเห็นได้จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนัง บนทึบโบราณ วรรณคดีไทย หรือศิลปะการแสดงต่าง ๆ นาฏศิลป์และการละครไทยจะรุ่งเรืองเมื่อบ้านเมืองสงบสุขแต่เมื่อบ้านเมืองเผชิญปัญหาที่ซับซ้อนไป วัฒนธรรมของนาฏศิลป์ไทยจากอดีตถึงปัจจุบัน สามารถแบ่งตามยุคสมัยได้ดังนี้

๑.๑.๑ สมัยน่านเจ้า

จากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่า สมัยก่อนการก่อตั้งอาณาจักรสุโขทัยชนเผ่าใดหรือบรรพบุรุษของคนไทยในปัจจุบันที่อาศัยอยู่ในอาณาจักรน่านเจ้า มีการแสดงประเพณีบูชา เช่น ระบำหมวก ระบำนกยูง และมีนิทานเรื่องหนึ่ง ชื่อ มโนราห์ ซึ่งมีชื่อคล้ายกับนิทานของพวกไตที่อาศัยอยู่ทางตอนใต้ของประเทศไทย บริเวณที่เป็นอาณาเขตของอาณาจักรน่านเจ้าเดิม คือ นามานโหร (Namanora) แต่ไม่มีหลักฐานปรากฏเด่นชัดว่ามีการแสดงละคร

๑.๑.๒ สมัยสุโขทัย

ก่อนการตั้งถิ่นฐานเป็นปึกแผ่นในดินแดนสุวรรณภูมิหรือบริเวณที่ตั้งของประเทศไทยในปัจจุบัน เป็นที่อยู่ของชนชาติเดิมหลายชนชาติ เช่น มอญ ขอม ละว้า ซึ่งขอมและมอญต่างมีวัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์พบว่า ก่อนการก่อตั้งอาณาจักรสุโขทัย ดินแดนสุวรรณภูมิเป็นดินแดนที่มีความเจริญมาตามลำดับ คือ ทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี และเชียงแสน เมื่อสุโขทัยก่อตั้งราชธานีจึงได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากชนชาติดั้งเดิม ต่อมาสุโขทัยมีความสัมพันธ์กับชนชาติอื่นโดยเฉพาะชนชาติที่นิยมอารยธรรมของอินเดีย จึงเกิดการผสมผสานวัฒนธรรมและความเชื่อเหล่านั้นเข้ากับนาฏศิลป์ดั้งเดิมของสุโขทัย คือ ระบำ ระบำ และเต้น แม้ว่าจะไม่มีหลักฐานกล่าวถึงการแสดงนาฏศิลป์และการละครในสมัยสุโขทัยมากนัก แต่ข้อความในศิลาจารึกและหนังสือไตรภูมิพระร่วง พบว่าการแสดงนาฏศิลป์สมัยสุโขทัยส่วนใหญ่มีความเกี่ยวข้องกับศาสนาและความเชื่อเรื่องเทพเจ้า และมีการกำหนดรูปแบบการแสดงที่เป็นแบบแผนแตกต่างกัน

– ข้อความในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ความว่า

“...เมื่อจักเข้ามาเรียงกัน แด่ธรรมาธิปไตยแห่งล้น ดับดลกลอย ด้วยเสียงพาทย์ เสียงพิณ เสียงเลื้อน เสียงขับ ใครจักมักเล่น เล่น ใครจักมักหัว หัว ใครจักมักเลื้อน เลื้อน...”

– ข้อความในศิลาจารึกของพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลิไทย) ความว่า

“...ยอมเรียงขึ้นหมากขึ้นพลุบูชาพิณ ระบำรำเต้น เล่นทุกฉันด้วยเสียงอันสาธุการบูชา อีกด้วยดุริยางพาทพิณ ข้องกลองเสียงดังสัพพ ดังดินจักหล่มอันใส...”

– ข้อความในหนังสือไตรภูมิพระร่วง ความเป็นมาว่า
“...บ้างเดิน บ้างรำ บ้างพ้อนระบำ บันลือเพลง ดุริยดนตรี...”

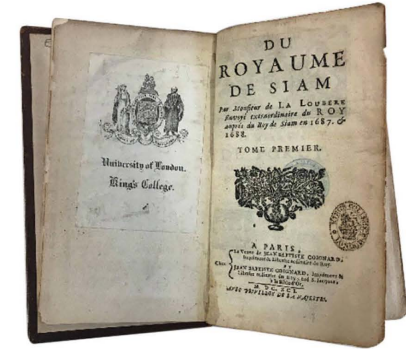
รูปที่ ๑.๑ ระบำศรีสังขาลัยหรือระบำเทวีศรีสังขาลัย เป็นการแสดงนาฏศิลป์ที่ได้รับแรงบันดาลใจมาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนัง เจดีย์ราย วัดเจดีย์เจ็ดแถว ที่มา. จาก เทศบาลเมืองศรีสังขาลัย, เมษายน ๘, . facebook. <https://www.facebook.com/photo/?fbid=820665206768343>

๑.๑.๓ สมัยอยุธยา

กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองที่พัฒนามาจากอาณาจักรละโว้ซึ่งอยู่ใต้การควบคุมของขอม อาณาจักรสุพรรณภูมิ และชุมชนต่าง ๆ ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา นาฏศิลป์และการละครไทยในสมัยอยุธยาจึงได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมขอมและขอม ต่อมาเมื่ออยุธยามีการขยายอาณาจักรและติดต่อกับชนชาติอื่น เช่น พม่า ชาว จีน อินเดีย ญี่ปุ่น รวมทั้งชาติตะวันตก การแสดงนาฏศิลป์และการละครไทยจึงมีการสอดแทรกวัฒนธรรมและความเชื่อของชนชาติเหล่านั้น

นอกจากนี้ตลอดยุคสมัยการปกครองของกรุงศรีอยุธยา การแสดงนาฏศิลป์และการละครไทยได้รับการพัฒนาแบบมาตลอด ส่วนใหญ่เกิดจากการผสมผสานวัฒนธรรมและรูปแบบการแสดงของชนชาติอื่นกับการแสดงของไทย แล้วพัฒนาให้มีความสมบูรณ์แบบและเหมาะสมกับคนไทย ทำให้การแสดงนาฏศิลป์และการละครไทยสมัยอยุธยามีรูปแบบที่หลากหลาย ดังนั้นจึงมีการจัดระเบียบแบบแผนการกำหนด

ชื่อชนิดของการแสดงตามจารีตรูปแบบและที่มาของการแสดงนาฏศิลป์และการละครไทย โดยจากบันทึกในพระราชพงศาวดารในสมัยอยุธยา โดยเฉพาะในเอกสารจดหมายเหตุของซิมง เดอ ลา ลูแบร์ (Simon de La Loubère) ราชทูตฝรั่งเศสในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช กล่าวถึงนาฏศิลป์และการละครไทยว่ามี ๓ อย่าง คือ ระบำ ละคร และ โขน

รูปที่ ๑.๒ จดหมายเหตุของลาลูแบร์เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์

ที่กล่าวถึงการแสดงนาฏศิลป์และการละครไทยในปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ที่มา. จาก โบราณคดีสมัครเล่น - Amateur Archaeology, ๒๕๖๑, มกราคม ๒๖, (https://www.facebook.com/855864377907713/photos/pcb.1072832526210896/1072814399546042/?type=3&source=48&_rdr).

๑. ระบำ ในสมัยอยุธยาปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่บันทึกเกี่ยวกับระบำค่อนข้างน้อย เช่น เอกสารจดหมายเหตุของซิมง เดอ ลา ลูแบร์ (Simon de La Loubère) ราชทูตฝรั่งเศสในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชกล่าวถึงการแสดงระบำและการแต่งกายของนักแสดง ความเป็นมาว่า

“ระบำ เป็นการรำคู่ของหญิงชาย ซึ่งแสดงออกอย่างอาจหาญ... นักเต้นทั้งหญิงและชายจะสวมเสื้อปลอมซึ่งยาวมาก และทำจากทองแดง นักแสดงจะขบร้องไปด้วยรำไปด้วย พวกเขาสามารถรำได้โดยไม่เข้าพัวพันกัน เพราะลักษณะการเต้นเป็นการเดินไปรอบ ๆ อย่างช้า ๆ โดยไม่มีการเคลื่อนไหวที่รวดเร็ว แต่เต็มไปด้วยการบิดและดัดลำตัว และท่อนแขน”

๒. ละคร ในสมัยอยุธยามีการแสดงละคร ๓ ประเภท ได้แก่ ละครชาตรี ละครโน และละครนอก ซึ่งมีวิวัฒนาการดังนี้

เดิมละครในสมัยอยุธยามีลักษณะเป็นละครเร่ มีรูปแบบการแสดงที่ไม่มีความประณีต มีตัวละครน้อย มีพระเอกเป็นกษัตริย์ ส่วนใหญ่นิยมแสดงตามพื้นที่ว่าง ไม่ต้องมีโรงละคร ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับละครเร่ของอินเดียที่เรียกว่า ละครยาดราหรือยาดระ เป็นการแสดงเกี่ยวกับเรื่องราวของกษัตริย์หรือผู้แสดงแต่งกายคล้ายเครื่องทรงของกษัตริย์ คำว่ากษัตริย์ในภาษาสันสกฤตคือ “กษัตริยะ” ที่ออกเสียงว่า “ฉัตริยะ” เมื่อเข้ามาในประเทศไทยจึงออกเสียงเพี้ยนเป็น “ชาตรี” ละครชนิดนี้จึงมีชื่อเรียกว่า ละครชาตรี

ต่อมาได้มีการดัดแปลงรูปแบบการแสดงละครชาตรีให้มีวิวัฒนาการเป็นละครรำที่ประณีต มีโรงแสดง มีบทร้องและดนตรีประกอบการแสดง เรียกว่า ละครในและละครนอก ซึ่งละครทั้ง ๒ รูปแบบมีลักษณะแตกต่างกัน ดังนี้

(๑) ละครในหรือละครผู้หญิงของหลวง ถือเป็นเครื่องราชูปโภคอย่างหนึ่งของพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาและผู้แสดงเป็นหญิงล้วนรับบทแสดงทั้งตัวพระและตัวนาง โดยมากนักแสดงเป็น

เจ้าจอม หม่อมห้าม นางสนมกำนัล ฝ่ายใน นอกจากนี้ ละครใน เป็นละครที่จัดแสดงในพระราชวังสำหรับพระมหากษัตริย์เท่านั้น ลักษณะการดำเนินเรื่องค่อนข้างช้า ผู้แสดงใช้ถ้อยคำและบทร้องที่สุภาพ มีกระบวนทำรำที่สวยงาม อ่อนช้อย และมีพระราชกำหนดห้ามให้ประชาชนทั่วไปแสดง เรื่องที่นิยมแสดงละครในมี ๔ เรื่อง ได้แก่ อีเหินา รามเกียรติ์ อนุรุท และดาหลัง (หรืออีเหินาใหญ่)

(๒) ละครนอก คือ ละครชาวบ้านที่แสดงกันภายนอกเขตพระราชฐาน หรือนอกวัง จึงถูกเรียกว่า “ละครนอก” (วัง) โดยผู้แสดงเป็นชายล้วนรับบทแสดงทั้งตัวพระและตัวนาง เนื่องจากในสมัยอยุธยาละครที่ใช้ผู้หญิงแสดงถูกจำกัดไว้เฉพาะพระมหากษัตริย์เท่านั้น ละครนอกสมัยอยุธยามีหลงเหลือมาถึงปัจจุบัน ๑๙ เรื่อง ได้แก่ การะเกด คาวี ไชยทัต พิกุลทอง พิมพ์สวรรค์ พินธุวิธัง มโนราห์ โหม่งป่า มณีพิชัย สังข์ทอง สังข์ศิลป์ชัย สุวรรณศิลป์ สุวรรณหงส์ โสวัต ไกรทอง โคบุตร ไชยเชษฐ พระรถ และศิลป์สุวรรค์

รูปที่ ๑.๓ การแสดงละครนอก เรื่อง สังข์ทอง

ที่มา. จาก ละครนอกเรื่องสังข์ทอง ตอน มณฑลกรุงเก่า, โดย น้อย ไขนัย, ๒๕๖๓, พฤศจิกยน ๑๔. (<https://www.youtube.com/watch?v=ZV3diG1Usqg>).

๓. โขน ในสมัยอยุธยาถือเป็นเครื่องราชูปโภคสำคัญ และเป็นการแสดงในพระราชพิธีของหลวงตามหลักฐานของราชทูตชาวฝรั่งเศส ซีมง เดอ ลา ลูแบร์ (Simon de La Loubère) ซึ่งเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีและเผยแพร่ศาสนาคริสต์ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้บันทึกถึงลักษณะการแสดงโขนไว้ว่า “...โขน เป็นรูปคนเดินรำตามเสียงจังหวะพิณพาทย์ ตัวผู้เดินรำนั้นสวมหน้าโขนและถือศัตราวุธ (ทำเทียม) เป็นตัวแทนทหารออกต่อยุทธมากกว่าเป็นตัวละคร และมาดราวดัวโขนทุก ๆ ตัว โลดเต้นเล่นโขนอย่างแข็งแรงและออกท่าทางพิลึกพิลั่นเกินจริงก็ต้องเป็นโขนที่พูดอะไรไม่ได้ด้วยหน้าโขนปิดปากบนเสีย (บทจะพูดต้องมีผู้อื่นคนพาทย์พูดแทน) และตัวโขนเหล่านั้นสมมุติเป็นตัวสัตว์ร้ายบ้าง ภูตผีบ้าง...” (ลา ลูแบร์, ๒๔๕๗) จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นกระบวนการเล่นลักษณะ “โขนกลางแปลง” ซึ่งจะแสดงฉากการต่อสู้ระหว่างกองทัพยักษ์ ฝ่ายทศกัณฐ์ กับกองทัพลิง ฝ่ายพระราม เป็นหลักมากกว่าแสดงแบบละครหรือผสมการแสดงละครในการแสดงโขนที่เรียกว่า โขนโรงใน ซึ่งน่าจะพัฒนาขึ้นในภายหลัง

นอกจากการแสดงระบำ ละคร และโขน มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ระบุว่า สมัยอยุธยาตอนปลายมีการแสดงนาฏศิลป์และการละครรูปแบบอื่น เช่น ภาพลายเส้นงานพระเมรุสมเด็จพะเพทราชา ที่แสดงให้เห็นว่าภายในงานพระเมรุมีการแสดงมหรสพต่าง ๆ เช่น โขน ละคร พ่น จีว เรียกรวมกันทั้งหมดว่าโรงรำ

รูปที่ ๑.๔ ภาพลายเส้นงานพระเมรุสมเด็จพะเพทราชา สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย

ที่มา. จาก น้อมส่งเสด็จในหลวงรัชกาลที่ ๙ สุฟ้าสวยสวรรค์, โดย มติชนออนไลน์, ๒๕๖๐, ตุลาคม ๑๖, (https://www.matichon.co.th/prachachuen/prachachuen-scoop/news_697464).

กิจกรรมพัฒนาการเรียนรู้

นักเรียนแบ่งกลุ่มออกเป็น ๓ กลุ่ม กลุ่มที่ ๑ ศึกษาเรื่องราวในสมัยอยุธยา กลุ่มที่ ๒ ศึกษาเรื่องละครในสมัยอยุธยา กลุ่มที่ ๓ ศึกษาเรื่องโขนในสมัยอยุธยา ในหนังสือเรียนและสื่ออื่น ๆ พร้อมยกตัวอย่างประกอบ โดยจัดทำเป็นรายงานสั้น ๆ แล้วนำมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสรุปความรู้ร่วมกัน

ระหว่างทาง

๑.๑.๔ สมัยธนบุรี

หลังจากกรุงศรีอยุธยาเสียกรุงให้แก่พม่าครั้งที่ ๒ ในระยะแรกของการตั้งกรุงธนบุรี บ้านเมืองและศิลปะต่าง ๆ ได้ถูกทำลายไปจำนวนมาก โดยเฉพาะบรรดาผู้ที่มีความรู้ความสามารถด้านโขนและละครที่ถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลยศึก อีกทั้งในขณะนั้นบ้านเมืองยังไม่มีความมั่นคง สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชให้ความสำคัญกับการทำศึกสงครามเพื่อขยายอาณาเขต ปราบ-ปรามจลาจล และรวบรวมหัวเมืองต่าง ๆ ให้กลายเป็นปึกแผ่น ซึ่งจากการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ มีบางเมืองที่ไม่ได้รับความสูญเสียจากสงครามยังคงมีการสืบทอดนาฏศิลป์และการละครไทยหลงเหลืออยู่ จากหลักฐานจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีเล่าถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยนี้ โดยเฉพาะการแสดงนาฏศิลป์ในการมหรสพสมโภชในครั้งสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรียกทัพไปปราบเมืองนครศรีธรรมราช โดยมีละครผู้หญิงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชจัดแสดงในการแห่สนาม ๓ วัน หลังจากนั้นเมื่อมีงานฉลองสมโภชมักจะทรงโปรดฯ ให้จัดหาละครของเจ้าพระยานคร (หนู) มาร่วมจัดแสดงสมโภช อีกทั้งมีการจัดแสดงละครใน ละครนอก และละครชาตรีเช่นเดียวกับสมัยอยุธยา รวมทั้งบรรดาข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ต่างตั้งคณะโขน หนึ่ง ละคร และ

คณะเพลงพื้นบ้านของตนเอง ทั้งยังมีการแสดงของชาวต่างชาติในสมัยธนบุรี เช่น จั้วจีน หนั่งจีน มังกรจีน จั้วญวน ญวนรำโคม มอญรำ หนูลาว ละครเขมร

นอกจากนี้สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงทำนุบำรุงการละครโดยทรงพยายามรวบรวมศิลปินที่กระจัดกระจายอยู่ในสถานที่ต่าง ๆ เข้ามาอยู่ในราชธานี เพื่อเป็นครูฝึกหัดละครหลวงขึ้นใหม่ และทรงพระราชทานพระบารมีให้ละครเรื่องรามเกียรติ์ขึ้น เพื่อใช้เป็นบทสำหรับเล่นละครในตามแบบแผนของราชสำนัก สมัยกรุงศรีอยุธยา ทั้งหมด ๕ เล่มสมุดไทย คือ สมุดไทยเล่ม ๑ หรือเล่มต้น ซึ่งพบใหม่อยู่ที่หอสมุดกรุงเบอร์ลิน สมุดไทยเล่มที่ ๒-๕ อยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ มีการเขียนเรื่องต่อเนื่อง การแบ่งตอนอาจไม่ตรงตามเล่ม เมื่อเรียงเนื้อหาแล้วได้ ดังนี้

ตอนที่ ๑ ตอนศึกท้าวสัทธาสุรและวิรุญจำบัง

ตอนที่ ๒ ตอนหนุมานเกี้ยวนางวานริน

ตอนที่ ๓ ตอนท้าวมาลีวราชพิพากษาความ

ตอนที่ ๔ ตอนทศกัณฐ์ตั้งพิธีทรายกรด

ตอนที่ ๕ ตอนพระมงกุฎ

รูปที่ ๑.๕ พระมงกุฎและพระลบ สักหน้าหนุมาน (ซ้าย) พระมงกุฎและพระลบจับม้าอุปการ (ขวา)

ในการแสดงโขน เรื่อง รามเกียรติ์ ตอน ปลอ่ยม้าอุปการ

ที่มา. จาก การแสดงนาฏศิลป์ ดนตรี รายการศรีสุทธานุกรม ปี ๒๕๖๒ ครั้งที่ ๒, โดย โรงละครแห่งชาติ, ๒๕๖๒, กุมภาพันธ์ ๒๒, (<https://ntt.finearts.go.th/Gallery/Gallery.aspx?id=5>).

๑.๑.๕ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

นาฏศิลป์และการละครไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีรูปแบบและหลักการปฏิบัติที่สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยอยุธยา แล้วมีการปรับปรุงและพัฒนาให้เหมาะสมกับยุคสมัยเรื่อยมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ จนถึงปัจจุบัน สรุปได้ดังนี้

๑. สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ ๑)

สมัยนี้เป็นการฟื้นฟูและพัฒนาบ้านเมืองในทุกด้าน รวมถึงนาฏศิลป์และการละครไทย ให้รุ่งเรืองเหมือนสมัยอยุธยา โดยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

ให้มีการฟื้นฟูศิลปวิทยาการทางด้านนาฏศิลป์และการละคร เช่น การหัดเล่นหุ่น การแสดงโขนของหลวง ทรงสร้างตำรารำไทยตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา รวมถึงมีพระบรมราชโองการให้มีการชำระบทละครเรื่อง รามเกียรติ์ให้เป็นฉบับสมบูรณ์สำหรับพระนคร โดยมีพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการที่เป็นกวีช่วยกันแต่ง ถวายและทรงเป็นผู้ตรวจแก้ด้วยพระองค์เอง นอกจากนี้ยังมีวรรณคดีอื่น ๆ ที่สำคัญได้รับการชำระเช่นเดียวกัน ได้แก่ อุนนรุท ดาหลัง และอิเหนา

รูปที่ ๑.๖ การแสดงโขน เรื่อง รามเกียรติ์ ชุด รามาวตาร

จากบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

ที่มา. จาก กรมศิลปากรจัดบรรยายทางวิชาการ เรื่อง รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑, โดย สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ม.ป.ป., (<https://www.finearts.go.th/literatureandhistory/view/9333-กรมศิลปากรจัดบรรยายทางวิชาการ-เรื่อง-รามเกียรติ์-พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่-๑>).

๒. สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ ๒)

สมัยนี้เป็นยุคทองแห่งวรรณคดี นาฏศิลป์ และการละครไทย เพราะพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงสนพระทัยในงานศิลปะ ทรงเป็นศิลปินทั้งทางด้านละคร ดนตรี กวี และการช่าง ในสมัยนี้เกิดละครชนิดใหม่ขึ้นชื่อว่า “ละครนอกแบบหลวง” พระองค์ทรงโปรดฯ ให้นางในนำบทละครนอกมาแสดง โดยจัดแสดงดำเนินเรื่องรวดเร็วอย่างละครนอก ซึ่งมีบทร้องเพลงและทำรำที่งดงามอย่างละครใน อีกทั้งทรงพระราชทานพระบารมีให้ละครนอกแบบหลวง โดยปรับปรุงจากต้นฉบับบทละครนอกของเก่า ๖ เรื่อง ได้แก่ ไชยเชษฐา สังข์ทอง ไกรทอง มณีพิชัย คำวิ และสังข์ศิลป์ชัย นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าน-

นกลัทธิทรงปรับปรุงบทละครเรื่องอิเหนาและรามเกียรติ์ขึ้นใหม่จากบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ เพื่อใช้ในการจัดแสดงละครในและโขน เนื่องจากบทเดิมเป็นบทสำหรับอ่าน ไม่เหมาะสำหรับแสดงละคร รวมทั้งมีการกำหนดแบบแผนกระบวนรำใดให้ความสำคัญกับวิธีแสดง ทรงปรับปรุงให้เหมาะสมกับการแสดงละคร โดยหลังจากที่พระราชนิพนธ์บทละครเสร็จแล้ว ทรงมอบให้สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ซึ่งในขณะนั้นมีพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ นำไปซ้อมกระบวนรำ หากมีข้อผิดพลาดใดเรื่องบทก็จะทรงปรับแก้ไขให้จนเป็นที่พอพระราชหฤทัย

ศิลปะการแสดงที่สำคัญที่มีขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๒ และได้รับความนิยมมาก คือ ละครใน ละครนอกของหลวง ทุ่งหลวง ระบำและจ๊วของผู้หญิง ส่วนโขนและละครผู้ชายหรือละครนอกนั้นได้รับความนิยมแพร่หลายอยู่ในหมู่พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางชั้นสูงเช่นกัน

รูปที่ ๑.๗ การแสดงละครใน เรื่อง อิเหนา ตอน ฤทธิเทวาปะตาระกาหลา

ที่มา. จาก ภาพการแสดง ละครใน เรื่องอิเหนา ตอน “ฤทธิเทวาปะตาระกาหลา” ณ โรงละครแห่งชาติ โดย เว็บไซต์ กรมศิลปากร, (ม.ป.ป.). (<https://www.finearts.go.th/wcperformingarts/view/16260-ภาพการแสดง-ละครใน-เรื่องอิเหนา-ตอน-ฤทธิเทวาปะตาระกาหลา-ณ-โรงละครแห่งชาติ?page=6>).

๓. สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓)

สมัยนี้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสนพระทัยในเรื่องของศาสนาเป็นอันมาก แต่ทรงไม่โปรดการละครและมหรสพต่างๆ ทรงเห็นว่าเป็นการบำรุงบำเรอที่ไร้สาระ ไม่เป็นประโยชน์ต่อบ้านเมือง และผิดหลักธรรมของพระพุทธศาสนา พระองค์จึงโปรดฯ ให้เลิกละครของหลวง จึงเป็นสาเหตุให้บรรดาข้าราชการหรือข้าหลวงที่เกี่ยวข้องกับนาฏศิลป์และการละครต้องออกนอกวงหาสังกัดใหม่ ส่งผลให้บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางที่นิยมมหรสพต่างรับครุ ศิลปิน และนักดนตรีวงปี่พาทย์มาไว้ในสังกัดของตน แล้วตั้งคณะละคร คณะโขนของเอกชนเป็นจำนวนมาก รวมทั้งมีการนำเรื่องและแบบแผนละครรัชกาลที่ ๒ มาใช้และฝึกหัดอย่างเปิดเผย เพราะพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้ทรงห้าม นอกจากนี้ในสมัยนี้ มีการแต่งสำเนาเงินออกไปค้าขายกับประเทศจีนจึงมีการอพยพของชาวจีนเข้ามาเป็นจำนวนมาก มีการตั้งบ่อนการพนันของชาวจีนขึ้น และได้มีการนำจ๊วเข้ามาจากประเทศจีน รวมทั้งมีการจัดแสดงนาฏศิลป์และละครไทยต่าง ๆ ในบ่อนการพนันอย่างแพร่หลาย และเนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่เสี

พระราชหฤทัยและให้ความสำคัญเรื่องงานนาฏกรรมมากนัก การแสดงบางประเภทไม่พบการแสดงหรือสูญหาย เช่น ถิปล้ำ ม้าล้อช้าง ขวารถ้าหน้า ปราบโก่ ทุ่งลาว จ๊วญวน จีนเงาะ แต่คงเหลือเพียงการแสดงที่ต้องมีตามจารีตและการแสดงที่ได้รับความนิยม

อย่างไรก็ตาม ในสมัยนี้ยังคงมีการจัดมหรสพการแสดงโขน หนึ่ง ทุ่งหลวง และละครรำ ในพระราชพิธีต่าง ๆ เป็นปกติดังที่เคยจัดในรัชกาลก่อน นอกจากนี้ยังมีการจัดมหรสพของเอกชนในงานวัดหรืองานประเพณีต่าง ๆ ของชาวบ้าน เช่น ละคร ทุ่ง หนึ่ง แอ่วลาวเป่าแคน การเล่นสีกว้าง ถึงแม้ว่านาฏศิลป์และการละครในสมัยรัชกาลที่ ๓ จะไม่เฟื่องฟูภายในพระบรมมหาราชวัง แต่กลับแพร่หลายอย่างยิ่งภายนอกวัง

รูปที่ ๑.๘ แอ่วลาวเป่าแคน เป็นการแสดงขับลำนำของชาวลาวที่ถูกกวาดต้อนและอพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทย ซึ่งได้รับความนิยมอย่างมากในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๓

ที่มา. จาก เทคนัมหาชาติ มาจากไหน? (๓) เสียงเอื้อนโหยหวน ได้จากขับลำลุ่มน้ำโขง, โดย สุจิตต์ วงษ์เทศ, ๒๕๖๐, มีนาคม ๑๓, (https://www.matchonweekly.com/column/article_27982#google_vignette).

๔. สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔)

สมัยนี้เป็นช่วงที่ละครผู้หญิงของหลวงหรือละครในได้รับการรื้อฟื้นขึ้นใหม่ เนื่องมาจากการจัดสมโภชช้างเผือกเชือกแรกในรัชกาลที่ ๔ ทำให้บรรดาเชื้อพระวงศ์และขุนนางต่าง ๆ พากันยุบเลิกคณะละครผู้หญิงของตนด้วยเกรงว่าจะเป็นการไม่บังควรแข่งขานกับพระมหากษัตริย์ ต่อมาเมื่อรัชกาลที่ ๔ ทรงทราบจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ออกประกาศว่าด้วยละครผู้หญิง ทรงพระราชทานอนุญาตให้เปิดเสรีทางการแสดง โดยยกเลิกข้อห้ามต่าง ๆ ที่มีมา ด้วยทรงเห็นว่าการนาฏศิลป์ไทยเป็นประโยชน์ในการแสดงความจริงใจของประเทศ เพียงแต่มีให้บังคับขู่เข็ญผู้ที่จะมาเล่นเป็นละคร และห้ามมิให้พวกละครแต่งกายเลียนแบบเครื่องยศชั้นสูงบางชนิดเท่านั้น จากประกาศฉบับนี้ส่งผลให้มีผู้หญิงเข้ามาเป็นนางละครเป็นจำนวนมากแทนที่ผู้ชายที่เล่นละครนอกแต่เดิม ละครผู้หญิงจึงได้รับความนิยมเป็นอย่างมากในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๔

ในสมัยนี้มีละครชนิดใหม่เกิดขึ้น ๕ ประเภท ได้แก่

(๑) **ละครเสภา** เป็นละครที่ดำเนินเรื่องโดยการขับเสภาแทนการร้องรำ นิยมแสดงเรื่องขุนช้างขุนแผน

(๒) **ละครชาตรี (โนรา)** เป็นละครที่นิยมจัดเพื่อแสดงแก่บัณฑิตสังฆ์กับการแสดงโนราของภาคใต้ เมื่อมีการอนุญาตให้ผู้หญิงสามารถแสดงละครได้ จึงได้มีการปรับปรุงเอาเครื่องแต่งกายละครมาใช้ให้เหมาะสมกับผู้หญิงแสดง แต่ยังคงสวมเสื้อมือและการร้องรำแบบโนราของภาคใต้อยู่

(๓) **ละครชาตรีของหลวง** เป็นการนำละครชาตรีมาปรับปรุงสำหรับแสดงในพระราชสำนักหรือเล่นละครผู้หญิงของหลวง โดยใช้ผู้หญิงแสดงทั้งหมด

(๔) **ละครหน้าจอ** เป็นละครที่ปรับปรุงมาจากการแสดงหน้าจอหนังใหญ่

(๕) **ละครผสมสามัคคี** เป็นละครที่เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) คิดค้นขึ้นโดยการนำเอาท่วงท่าต่างชาตินำมาจัดแสดง ให้แต่งกายเลียนแบบตามเชื้อชาตินั้น ๆ และบรรจุเพลงที่มีสำเนียงออกภาษาที่เรียกในภาษาชนตรีกว่า เพลงสำเนียงพม่า สำเนียงมอญ สำเนียงจีน และต่อมาถูกเรียกว่า “ละครพันทาง”

การละเล่นอีกชนิดหนึ่งที่มีความนิยมเป็นอย่างมากในสมัยรัชกาลที่ ๔ คือ “แอ่วลาว” เป็นการแสดงขับลำนำของชาวลาวที่อพยพเข้ามาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดแคนมากเป็นพิเศษ อีกทั้งยังทรงมีความสามารถในการแอ่วและการพ้องเป็นอย่างดี จึงทำให้คนในกรุงเทพมหานครนิยมจ้างแอ่วลาวมาเล่นแทนปี่พาทย์ดนตรีไทย จนดนตรีไทยเกิดภาวะซบเซาอย่างมาก เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงออกประกาศห้ามไม่ให้มีการเล่นแอ่วลาว

รูปที่ ๑.๙ การแสดงละครเสภา ขุนช้างขุนแผน ตอน พระไวยแตกทัพ

ที่มา. จาก ประมวลภาพ กรมศิลปากร เปิดการแสดงละครเสภา ขุนช้างขุนแผน ตอน พระไวยแตกทัพ, โดย TNN Online, ๒๕๖๔, พฤศจิกายน ๒๗, (<https://www.tnnthailand.com/news/social/97772/>).

๕. สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕)

สมัยนี้วิถีชีวิตคนไทยเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นอย่างมาก เนื่องจากการที่พระองค์ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศกลุ่มตะวันตก นาฏศิลป์และการละครไทยจึงมีการพัฒนาและเกิดละครชนิดใหม่ขึ้นหลายประเภท เช่น

(๑) **ละครพูด** เป็นละครที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มขึ้น วิธีการแสดงเป็นแบบพูดร้อยแก้วหรือร้อยกรองอย่างตะวันตก ไม่มีการร้องเพลงประกอบ

(๒) **ละครพูดสลับลำ** เป็นละครที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มขึ้น โดยให้มีบทพูดเป็นส่วนใหญ่และมีบทลำนำหรือบทร้องในการแสดงอารมณ์

(๓) **ละครดึกดำบรรพ์** เรียกตามชื่อของโรงละครดึกดำบรรพ์ ซึ่งเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์เป็นผู้ก่อตั้งขึ้น จัดแสดงละครที่ตัวละครต้องรำและร้องด้วยตนเอง คล้ายการแสดงละครโอเปร่าของตะวันตก

(๔) **ละครร้อง** เป็นละครที่เกิดจากพระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ได้ค้นคว้ามา ๓ ทาง จากละครพันทางที่ทรงจัดแสดงอยู่ก่อนแล้ว จากละครดึกดำบรรพ์ และจากละครบังสวันหรือมาเลย์โอเปร่า (Malay Opera) โดยมีคำดำเนินเรื่องราวประโลมโลก (Melodrama) ของชนชั้นกลางเป็นหลัก เนื้อเรื่องแปลงมาจากนิยายและละครต่างชาติ มีการแบ่งฉากอย่างละครตะวันตกและการแสดงเบิกโรงตามธรรมเนียมละครไทยโบราณ แต่งกายสมจริง ใช้การร้องแทนบทพูดคล้ายละครดึกดำบรรพ์ และมีบทร้องบรรยายกิริยาอารมณ์คล้ายละครพันทาง การร้องจะมีลูกคู่รับและตีรับ เรียกว่า “ตีกรับรับลูกคู่”

(๕) **ภาพยนตร์** เป็นการแสดงชนิดใหม่ที่เข้ามาในสมัยปลายรัชกาลที่ ๕ คนทั่วไปเรียกว่าหนังญี่ปุ่น เนื่องจากเนื้อหาที่นำมาฉายมีเรื่องของญี่ปุ่นร่วมกับรัสเซีย นอกจากนี้ยังมีภาพยนตร์จากฝรั่งเศสเข้ามาฉายอีกด้วย ภาพยนตร์ในสมัยแรกเป็นหนังเงียบ จึงมีวงดนตรีหรือวงบรรเลงคลอไปด้วย และเนื่องจากเป็นของแปลกใหม่ จึงทำให้เป็นที่นิยมอย่างรวดเร็ว

(๖) **ลิเกหรืออีกร** เป็นการแสดงที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างการสวดของศาสนาอิสลามหรือสวดแขกกับศิลปะพื้นบ้านของไทย เช่น การสวดพระมาลัยหรือการสวดคฤหัสถ์ การแสดงจำวัด การแสดงละครนอก และการแสดงละครพันทาง โดยคำว่า ลิเกหรืออีกร สันนิษฐานว่าเพี้ยนมาจากคำว่า ดิเกร์ของภาษาเปอร์เซีย ซึ่งเป็นการขับร้อง ลำนำ การสวดในศาสนาอิสลาม

ลิเกเป็นการแสดงที่มีการพัฒนาตลอดเวลาเนื่องจากไม่มีกฎเกณฑ์เคร่งครัด จึงสามารถปรับปรุงยุคจุดเด่นของละครชนิดอื่นมาใช้ในการแสดงทำให้ลิเกมีรูปแบบที่หลากหลาย โดยลิเกมีลักษณะสำคัญ คือ มีการออกฉากเป็นการแสดงเบิกโรงก่อนเริ่มแสดงเป็นเรื่องหรือลงโรง นักแสดงเป็นผู้เจรจา ทำการร้องและรำด้วยตนเอง โดยมีวงดนตรีบรรเลงเพลงประกอบการแสดง

รูปที่ ๑.๑๐ ลิเกทรงเครื่อง เป็นศิลปะการแสดงลิเกชนิดหนึ่ง

เริ่มมีขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยพระยาเพชรปามี จัดแสดงขึ้นเป็นครั้งแรกที่โรงหรือวิก ใกล้ป้อมพระกาฬ ริมคลองโอ่งอ่าง ตรงข้ามวัดราชนันทาราม ที่มา. จาก *ลิเกทรงเครื่องนาฏดนตรีแห่งความอลังการ*, โดย สยามรัฐ, ๒๕๖๒, กันยายน ๒, (<https://today.line.me/th/v2/article/Zmv3pe>).

(๓) **หุ่นกระบอกหรือหุ่นคุณเถาะ** คิดค้นโดยนายแท่ง ชาวจังหวัดสุโขทัย ได้ทำตัวหุ่นเลียนแบบหุ่นไหหลำของจีน ต่อมาหม่อมราชวงศ์เถาะ พยัคฆเสนา ได้นำมาปรับปรุงจัดแสดงในกรุงเทพฯ มีเพลงซึ่งใช้การสืบทอดที่เป็นเอกลักษณ์และไพเราะเรียกว่าเพลง “สังขาร” นิยมแสดงเรื่องพระอภัยมณี

(๔) **หนังตะลุง** เป็นการเล่านิทานหรือละครเงาของภาคใต้ ความเป็นมาของหนังตะลุงในประเทศไทยยังไม่มีหลักฐานปรากฏชัดเจน โดยจากหลักฐานที่มีการบันทึกพบว่า หนังตะลุงเป็นการละเล่นที่มีการประดิษฐ์ตัวหนังตะลุงเลียนแบบหนังขาว เรียกว่า “หนังควน” เจ้าพระยา-สุรวงษ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) นำการแสดงหนังจากพัทลุงเข้ามาในภาคกลาง เพื่อแสดงถวายหน้าพระที่นั่งเป็นครั้งแรกที่บางปะอิน ในปี พ.ศ. ๒๔๑๔ เมื่อครั้งกรุงเก่า ทราบว่าการแสดงนี้มาจากพัทลุง จึงเรียกว่า หนังพัทลุง ต่อมาเสียงเพี้ยนเป็น หนังตะลุง

รูปที่ ๑.๑๑ การแสดงหนังตะลุง

(๕) **โขนฉาก** เป็นโขนที่พัฒนาขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ โดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์กับเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว.หลาน กุญชร) ทรงร่วมกันริเริ่มให้รูปแบบการสร้างฉากและแบ่งฉากมาใช้ประกอบการแสดงโขนบนเวทีคล้ายกับการแสดงละครดึกดำบรรพ์ โดยฉากต้องมีความสอดคล้องกับเนื้อเรื่อง ส่วนวิธีการแสดงให้มีการขับร้อง การพากย์ การเจรจา การบรรเลงดนตรีประกอบการขับร้องและบรรเลงเพลงหน้าพาทย์ประกอบการแสดงโขนฉาก รวมทั้งมีการแสดงระบำประกอบการแสดง

แม้ในสมัยรัชกาลที่ ๕ นี้จะมีละครชนิดใหม่เกิดขึ้นมากมาย แต่นาฏศิลป์ไทยตามแบบโบราณยังคงได้รับการรักษาไว้เป็นอย่างดี และละครหลวงก็ไม่ได้ใช้เพื่อการบันเทิงอีกต่อไป แต่หากยังคงจัดแสดงในงานพิธีต่าง ๆ นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์บทละครหลายเรื่อง เช่น เงาะป่า วงศ์เทเวศร์ บทเจรจาเรื่องอิเหนา ตอนอิเหนาเข้าเมือง อีกทั้งทรงยกเลิกการเก็บภาษีละคร

รูปที่ ๑.๑๒ คนึง เป็นชาวซาไกที่เป็นแรงบันดาลใจ

ให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่อง เงาะป่า ที่มา. จาก *บทละครเรื่อง “เงาะป่า”*, โดย สถาบันไทยศึกษา จุฬาฯ, ๒๕๖๔, มีนาคม ๑๓, (https://www.facebook.com/ThaiStudiesCU/posts/1959829744155958/?locale=sw_KE&_rdr).

๖. สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๖)

สมัยนี้ถือเป็นยุครุ่งโรจน์ของศิลปนาฏศิลป์และละครไทยอีกยุคหนึ่ง ศิลปะการแสดงนาฏศิลป์โขนละครได้รับพระบรมราชูปถัมภ์จากรัชกาลที่ ๖ มีการพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้แก่ข้าราชการศิลปินโขนละครเป็นอันมาก อีกทั้งมีการตั้งโรงเรียนพรานหลวงซึ่งให้การศึกษาด้านนาฏศิลป์และการละครควบคู่ไปกับการสอนวิชาสามัญ

รัชกาลที่ ๖ ทรงสนพระทัยในละครพูดแบบตะวันตกเนื่องจากทรงได้เดินทางไปศึกษา ณ ประเทศอังกฤษ และได้ทอดพระเนตรศิลปะการละครของประเทศไทยหลายครั้ง พระองค์พระราชนิพนธ์บทละครพูดไว้มากมายหลายเรื่อง อย่างไรก็ตามยังทรงให้ความสำคัญและสนับสนุนนาฏศิลป์ไทยทั้งโขนและละครเป็นอย่างมากอีกด้วย ศิลปะการแสดงที่สำคัญในสมัยนี้ ได้แก่

(๑) **โขนบรรดาศักดิ์** พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยโขนมาตั้งแต่เมื่อครั้งยังทรงมีพระชนมายุ ๑๔ พรรษา ในขณะที่ดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ได้ทรงจัดตั้งคณะโขนสมัครเล่นที่มีขุนนางมหาดเล็กในพระองค์และบรรดาเจ้านายใกล้ชิด โขนในพระองค์คณะนี้เรียกว่า “โขนบรรดาศักดิ์” เมื่อทรงครองราชย์แล้วทรงโปรดฯ ให้โอนกรมโขนมาอยู่ในกรมมหรสพที่ตั้งขึ้นใหม่ นอกจากนี้ยังทรงพระราชนิพนธ์บทโขนเรื่องใหม่ เรื่อง ธรรมาธรรมะสงคราม ทรงเป็นผู้บอกบทพากย์เจรจาและอำนวยความสะดวกโขนด้วยพระองค์เอง